

ABD Yaptırımlarının İran Ekonomisine Etkisi, Türk İş Dünyası İçin Kısıtlar ve Fırsatlar

1. Giriş

Elinizdeki rapor, İran'a yönelik ambargoları ve bunların İran'daki finansal ve reel sektöre etkilerini kapsamlıca ele almaktadır. Raporda ilk olarak İran'a yönelik yaptırımların tarihçesi ve etkileri Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) öncesiyle ele alınacaktır. Ardından, KOEP hakkında bilgi verilecek ve ABD'nin KOEP'ten çekilmesinin ardından KOEP'in diğer paydaşları ile İran dış ticaretinde önemli rol oynayan ülkelerin İran pazarındaki durumları ele alınacaktır. Dördüncü bölümde yaptırımların İran ekonomisine etkileri ve İran'ın yaptırımların üzerinden gelmek için hayata geçirdiği stratejiler üzerinde durulacaktır. Son olarak ise, yaptırımlar rejiminin ülkemiz dış ticaretine etkileri, kısıtlamalar ve fırsatlar bağlamında ele alınacaktır.

2. İran'a Yönelik Yaptırımların Tarihçesi

Yaptırımlar iki türlü olup, uluslararası veya Avrupa Birliği (AB) gibi ulusüstü oluşumlar tarafından olabileceği gibi, ülkelerin tek taraflı veya ülke grupları şeklinde uygulamasıyla da hayata geçirilebilmektedir. Bu çerçevede, İran'a yönelik yaptırımların Birleşmiş Milletler (BM) ve AB gibi oluşumlar kanalıyla geçmiş dönemde uygulandığı, yanı sıra ABD'nin de tek taraflı olarak yaptırımları hayata geçirebildiği görülmektedir. Aynı şekilde İran'ın da İsrail ve ABD'ye yönelik yaptırımlar uyguladığı bilinmektedir.

2.1. İran'a Yönelik Uluslararası Yaptırımlar

2.1.1. BM Yaptırımları

BM, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın (IAEA), İran'ın korunma anlaşmasına uymaması ve nükleer faaliyetlerinin BMGK nezdinde kaygıları artırdığına dair bulgular nedeniyle bir dizi yaptırım kararı almıştır. Yaptırımlar ilk olarak, İran'ın BM'nin zenginleştirme ve yeniden üretme ile ilgili tüm faaliyetleri durdurma talebini reddetmesi üzerine yürürlüğe girmiştir. Buna göre yaptırımlar, İran'ın bu talebi yerine getirmesi ve IAEA'nın koşullarını yerine getirmesi ile kaldırılacaktır. Bununla birlikte, BMGK'nın 20/07/2015 tarihinde aldığı 2231 sayılı Karar'la İran'a yönelik yaptırımların askıya alınması ve kaldırılmasına yönelik takvimi belirleyen ve İran'ın Kapsamlı Ortak Eylem Planı'na (KOEP) uymaması halinde yaptırımların yeniden yürürlüğe girmesi hükümleri kayıt altına alınmıştır. KOEP'in imzacıları BMGK'nın beş üyesi ile Almanya (P5+1) ile İran'dır. ABD'nin 2018 yılı içinde KOEP'ten çekildiğini ve İran'a yönelik KOEP öncesi yaptırımları yeniden uygulayacağını açıklamasının ardından, KOEP'in diğer imzacıları Anlaşma'ya bağlılıklarını teyit etmiş ve Anlaşma'nın halen geçerli olduğunu belirtmişlerdir. İran ise, KOEP kapsamındaki yükümlülüklerini kademeli olarak azaltacağını ilan etmiş, ülke içindeki nükleer zenginleştirme çalışmalarına ilişkin kısmi adımlar atmıştır.

Tablo 1: İran'a Yönelik BMGK Kararları

Karar No	Tarih	Konu
1696	31.07.2006	İran'dan nükleer faaliyetlerini durdurmasını isteyen ve yaptırım tehdidinde bulunulan karar.
1737	23.12.2006	İran'ın nükleer faaliyetlerine devam etmesi, IAEA'nın koşullarını yerine getirmemesi ve 1696 sayılı karara uymaması üzerine İran'a IAEA ile işbirliği çağrısı yapan ve nükleer enerji ile ilgili maddelerin tedarikini yasaklayan, programla ilgili önemli kişi ve kuruluşların varlıklarını donduran karar.
1747	24.03.2007	Silah ambargosu koyan ve İran varlıklarının dondurulması uygulamasını genişleten karar.
1803	03.03.2008	Varlıkların dondurulmasını uzatan ve devletleri İran bankalarının faaliyetlerini izlemeye, İran gemilerini ve uçaklarını denetlemeye, programla ilgili kişilerin kendi topraklarındaki hareketlerini kontrol etmeye davet eden karar.
1835	27.09.2008	IAEA raporuna göre İran'ın uranyum zenginleştirme programının durdurulmaması üzerine önceki dört kararı teyit eden karar.
1929	09.06.2010	Özellikle bankaları ve finans kuruluşlarını İran ile ilgili operasyonlarında kısıtlayan kararların dikkat çektiği ve ambargonun daha da ağırlaştırıldığı karar.
1984	09.06.2011	İran Yaptırımlar Komitesi'ni destekleyen uzmanlar grubunun yetkisini bir yıl daha uzatan karar.
2049	07.06.2012	İran Yaptırımlar Komitesi'ni destekleyen uzmanlar grubunun yetkisini 13 ay daha uzatan karar.
2231	20.07.2015	Yaptırımların askıya alınması ve kaldırılmasına yönelik takvimi belirleyen ve İran'ın Ortak Kapsamlı Aksiyon Planı'na (JCPOA) uymaması halinde yaptırımların yeniden yürürlüğe girmesi hükümlerini içeren karar.

2.2. İran'a Yönelik ABD Yaptırımları

ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları çok çeşitli olup, yaptırımların kapsamına ilişkin bilgiler aşağıda derlenmiştir.

2.2.1. İran'ın Dondurulan Varlıkları

- 1979-81 arası 4.700 ABD'li firmanın İran'da millileştirilen yatırımları ve alacakları için ABD'de bulunan İran Devletinin varlıkları dondurulmuş ve 20 yılda ABD'li firmaların 2,5 milyar dolarlık alacak sorununa karşılık adım adım sorun çözülmüştür.
- 1979 Devriminden sonra ABD'nin İran'a devrim öncesi satmakla yükümlü olduğu askeri teslimler yapılmamıştır. KOEP Anlaşması sonrası ABD, bu yükümlülüğünden kaynaklı 400 milyon ABD Dolarını İran'ın Hollanda ve İsviçre'deki hesaplarına yatırmıştır. Bununla birlikte, ABD'nin askeri teslim sözleşmelerinden kaynaklı bazı yükümlülükleri halen devam etmektedir.

- ABD finansal sistemine uygun olmayan şekilde giren İran Merkez Bankası paralarına el konulmuş durumdadır.
- İran'ın ABD'de yer alan ve el konulmuş durumda bulunan Büyükelçiliği ve diğer 10 binası sorunu da devam etmektedir.
- ABD, İran'ın terörist eylemlerinden etkilenenlerin yakınlarına İran'ın dondurulmuş varlıklarından ödeme yapmaktadır.
- ABD'de İran devletinin ve uzantılarının mülk edinmesi yasak durumdadır.
- İran Merkez Bankası ve alakalı kuruluşların ABD finans sistemine girmesi yasaklanmıştır.
- 2013'te İran ile iş yapan 38 petrokimya, petrol ve yatırım firmasının da ABD piyasasına girmesi yasaklanmıştır.
- KOEP Anlaşması Ek 3'te OFAC tarafından Specifically Designed Persons (SDN) listesinde yer alan 13.599 İranlı listeden çıkarılmış, ABD'nin 8 Mayıs 2018'de anlaşmadan çekilmesi sonucu yeniden listeye eklenmiştir.

2.2.2. Terörizm Listesinden Kaynaklanan Yaptırımlar

- Çift kullanımlı malların İran'a satışı yasaklanmıştır.
- ABD'nin finansal yardımlarının İran'a yapılması ve İran'a silah satışı yasaklanmıştır.

2.2.3. Terörizmle Mücadelede İşbirliği Yapmayan Devletlere İlişkin Yaptırımlar ve ABD Ticaret ve Yatırımının İran'da Yasaklanması

- 1995 yılında Clinton Yönetimi tarafından çıkarılmıştır. İran ile ticaret ve İran'da yatırım, enerji sektörü de dahil olmak üzere yasaklanmıştır.
- 2010'da ABD'li firmaların İran'a tüm ihracatı yasaklanmıştır. İstisnalar olarak ise a) kişisel iletişim için bilgi teknolojileri b) sivil havacılık c) demokrasinin geliştirilmesi belirlenmiştir.

2.2.4. Uluslararası Terörü Destekleyen Kurumlara Karşı Yaptırımlar

- 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında çıkarılan Başkanlık kararnamesi ile uluslararası teröre destek veren kurumların ABD'deki varlıklarının dondurulması, finansal kuruluşların ise SDN listesindeki kurumlarla işlem yapması durumunda ABD finansal sistemine erişiminin kısıtlanması veya yasaklanması kararlaştırılmıştır.
- ABD'nin Düşmanlarıyla Yaptırımlar Vasıtasıyla Mücadele Etme (CAATSA) ile 2017 yılında İran Devrim Muhafızları Ordusu, bazı komutanları ve ilgili kuruluşlarına yaptırımlar uygulanmaya başlanmıştır.

2.2.5. Dış Terör Örgütlerine İlişkin Yaptırımlar

- İran'ın ordusu olan Devrim Muhafızları Ordusu ve İran'ın Ortadoğu'da desteklediği diğer bazı paramiliter yapılar, 8 Nisan 2019 tarihinde yaptırım listesine alınmıştır.

2.2.6. KOEP'in ABD-İran Genel Ticaretine Getirdiği Yumuşamalar

- Fındık, halı, havyar vb. ticareti serbest bırakılmış, İran ile ticaret genel olarak yasak kalmaya devam etmiştir.

2.2.7. Yasaklanan veya İzin Verilen ABD-İran Ticareti

- Enerji: Bütün enerji ürünleri yasak
- Deniz Taşımacılığı ve Brokerlik: Yasak
- İran Lüks Tüketim Malları (Havyar, halı vb): Yasak
- Gemi Taşımacılığı Sigortası: KOEP'te serbest bırakılmış, ABD çekilince yeniden yasaklanmıştır.
- Sivil Havacılık Satışları: Serbest (Iran Air ve bazı diğer havayollarına yasak)
- Kişisel İletişim ve Yayıncılık: Serbest
- Gıda ve İlaç İhracatı: Gıda ve ilaç, OFAC sınırlamaları hariç serbest. Medikal teşhis makineleri serbest. Alkol, sigara, sakız ve gübre hariç gıda satışı serbest.
- Bu süreçte ABD'li ithalatçı İranlı ihracatçıya ödeme yapabilmekte ama aracı banka kullanması zorunlu kılınmaktadır.

2.2.8. Enerji Sektöründe Yaptırımlar

- İlk olarak Clinton döneminde 1996 yılında başlamıştır.
- Üçüncü ülke firmalarına cezaları da içermektedir.
- KOEP sonrası kaldırılan yaptırımlar, 4 Kasım 2018'de yeniden başlayacaktır.
- Petrol, diğer petrol ve petrokimya ürünlerinin alımı yasaktır.
- İran'ın NIOC ve NICO şirketleriyle etkileşime girmek yasaklanmıştır.
- İran hükümetinin ayrıca ABD Banknotu, değerli metal, taş ve mücevher alımı yasaklanmıştır.

2.2.9. Otomotiv, Riyal ile Ticaret ve Değerli Metaller

- ABD merkezli İran mallarına İran'ın erişimi engellenmiştir.
- 6 Ağustos 2018 itibariyle İran Riyali ile işlem yapan yabancı bankaların ABD finansal sistemine erişimi engellenmiştir.
- İran'ın değerli taşlara erişimi engellenmiştir.

2.2.10. İran'ın Petrol İhracatını Düşürmeye Yönelik Yaptırımlar

- 2012 yılında uygulamaya konulmuştur.
- KOEP'te bu alandaki kısıtlamalar kaldırılmış ama ABD, KOEP'ten çekilince yeniden uygulamaya başlamıştır.

- 2013'te İran devletinin parasını İran'a aktarmasını engelleyen mevzuat çıkarılmıştır.

2.2.11. Kitle İmha Silahları, Füzeler, Konvansiyonel Silah Transferlerine İlişkin Yaptırımlar

- Bu alanda KOEP sonrası herhangi bir değişiklik olmamıştır.

2.2.12. Bankacılık Sistemine İlişkin Yaptırımlar

- 2010-2016 yılları arasında ABD'nin İran'ı finansal sistemden izole etmek için uyguladığı yaptırımlardır.
- İran'ın ABD finansal sistemine erişmesi yasaklanmıştır. Ayrıca, ABD Doları'nın İran'a doğrudan transferi yasaklanmıştır. Bununla birlikte, ABD Doları'nın ABD dışındaki diğer bankalar kanalıyla aktarılması serbest bırakılmıştır.
- Yaptırım listesindeki İranlılarla iş yapan yabancı bankalara yaptırımlar KOEP'ten sonra da kalmasına rağmen bazı İranlı bankalar listeden çıkarılmış durumda idi. ABD'nin KOEP'ten ayrılması sonrasında bu bankalar yeniden yaptırım listesine eklenmiştir.
- Son yaptırımlarda İranlı tüccarların akreditif açması da engellenmiştir.

Genel olarak belirtmek gerekirse, ABD'nin İran'a yönelik yaptırımlarının amacı İran'a silah ambargosunun yanısıra neredeyse tam bir ekonomik ambargo uygulamak olmuştur. Bu amaca erişmek için İran ile iş yapan firmalara yönelik yaptırımlar, tüm İran menşeli ürünlere ithalat yasağı, İran'ın finansal kurumlarına yönelik yaptırımlar, İranlı havacılık kuruluşlarına uçak ve yedek parçaların satışına yönelik yasaklama uygulamaları şeklinde benimsenmiştir. Ayrıca, ABD firmalarının İran ile iş yapabilmesi için ABD Hazine Bakanlığı'ndan izin alınması şartı getirilmiştir. 2011 yılı Haziran ayında ABD, bu defa İran Devrim Muhafızları Şirketi'ne (IRGC) malzeme temin ettiğini belirterek İran Havayolları'na ve IRGC'ye ait olan ve İran'da yedi havaalanı işleten Tidewater Middle East Co. firmasına karşı yaptırımlar kabul etmiştir. ABD'nin bazı eski İranlı görevlileri yaptırımlar listesine dahil etmesi, Şubat 2012'de İran Merkez Bankası'nın, diğer İran finansal kuruluşlarının ve İran hükümetinin ABD'deki tüm varlıklarını dondurması da yaptırımlar arasındadır. ABD'nin İran ambargosundaki temel görüş, hükümetin gelirlerinin %80'ini oluşturan enerji sektörünün, ülke içindeki üretim ile yabancı yatırımın hedef alınması ve ülkenin dünya finansal sisteminden dışlanması şeklindedir. 6 Şubat 2013'te ABD Hükümeti, bilgiye ulaşım imkânlarının sınırlandırılmasını teminen önemli İran elektronik üreticilerini, internet servislerini, devlet yayın kuruluşunu kara listeye almıştır. Bugün itibarı ile ABD vatandaşlarının kara listede bulunan İranlı kişi ya da kuruluşlarla herhangi bir işlem yapması yasaktır.

Öte yandan, ABD yaptırımlarına ilişkin unutulmaması gereken nokta, ABD Başkanı tarafından yaptırımlara ilişkin genel, ülkeye özgü veya şirkete özgü istisnalar (waiver) tanınabilmesidir.

2.3. Avrupa Birliği Yaptırımları

2.3.1. KOEP Öncesi AB'nin İran Yönelik Yaptırımları

AB, 1990'larda İran'a yönelik ABD yaptırımlarında takındığı yaptırımlara katılmayı reddeden yaklaşımının aksine 2000'lerde ABD ile yaptırımlar konusunda aynı pozisyonda bulunmuştur. Bu çerçevede AB 2007 yılında, dış ticaret, mali hizmetler, enerji ve teknoloji alanlarında İran ile işbirliğini kısıtlamış, üye ülkelerdeki sigorta kuruluşlarının İran'a ve İranlılar tarafından sahip olunan şirketlere sigorta ve reasürans hizmeti vermesini yasaklamıştır. 23 Ocak 2012'de AB, Temmuz'dan itibaren yürürlüğe girmek üzere İran'a petrol ambargosu uygulama ve İran Merkez Bankası'nın varlıklarını dondurma kararı almıştır.

17 Mart 2012'de AB yaptırımlarını ihlal eden kuruluşlar olarak tanımlanan tüm İran bankaları, elektronik finansal işlemlerde dünyanın merkezi konumunda bulunan SWIFT hizmetinin dışında bırakılmıştır.

2.3.2. KOEP Öncesi Yaptırımların AB-İran Ticaretine Etkileri

- 2012 ambargosu öncesinde, 2011 rakamlarına göre İran'ın ithalatının %42'si AB'den gerçekleştirilmiştir. 2011'de AB, İran'a 14,6 milyar dolar tutarında ihracat yapmıştır. 2015'te bu rakam 5,7 milyar dolar; 2016'da ise 9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. AB'nin düşen ihracatının yerini Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) almıştır. Ambargo döneminde ÇHC'nin İran'ın ithalatındaki payı %45'e ulaşmıştır. AB'nin KOEP sonrasında payı yeniden artmaya başlayınca ÇHC'nin payı %31'e düşmüştür.
- Almanya, AB'nin İran'a ihracatının %30'dan fazlasını tek başına yapmaktadır. 2010 yılında 5 milyar dolar olan Almanya'nın ihracatı, 2016'da 3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.
- Yaptırımlardan önce İtalya, AB'nin İran'dan yaptığı toplam ithalatın %35'ten fazlasını (6,3 milyar dolar) tek başına yapmıştır.
- Petrol ürünleri 2009-2012 arası 13 milyar dolar ile AB'nin İran'dan ithalatının %87'sini oluşturmuştur. 2013-2014 döneminde yaptırımların etkisiyle 160 milyon dolara (AB'nin toplam ithalatının %12'sine) düşmüştür. 2015-2016 yıllarında ise 2,2 milyar dolara (toplam ithalatın %62'sine) yükselmiştir.
- Yaptırımlar, İran'ın pazarlarını çeşitlendirmesini ve Asya'ya yönelmesini sağlamıştır. Ayrıca, yaptırımlar döneminde İran, AB'ye yaptığı ihracatı çeşitlendirmeyi başarmıştır.
- Makine sektörü AB'nin İran'a ihracatındaki en önemli ihracat kalemidir. Makine sektöründe AB'nin ihracatı yaptırımlar öncesinde 6,4 milyar dolar (toplam ihracatın %45'i) iken yaptırımlar süresince 2,9 milyar dolara (toplam ihracatın %37'si) düşmüştür.
- AB'nin kimya sektöründeki ticareti yaptırımlardan etkilenmemiştir. 2009-2010'da AB'nin ihracatının 1,7 milyar dolar ile %12'lik kısmını oluşturan kimya sektörünün payı, 2015-2016'da AB'nin toplam ihracatının %21'ine yükselmiştir.
- AB'nin İran'a üçüncü önemli ihracat kalemi optikler, tıbbi cihazlar ve müzik aletleridir. AB bu kalemde, 2009-2010 yıllarında İran'a 750 milyon dolar tutarında ihracat gerçekleştirmiş olup, bu rakam AB'nin toplam ihracatının %10'una tekabül etmektedir. AB'nin bu kalemdeki ihracatı 2012-2013'te 600 milyon dolara düşmüştür.

- Ulaşım araçları ihracatında ise AB'nin İran'a 2009-2010'da 1,6 milyar dolar ihracatı varken, yaptırımlar süresince bu rakam 300 milyon dolara düşmüştür. KOEP sonrasında ise 500 milyon dolara yükselmiştir. Sektörde AB'nin boşalttığı pazarı ÇHC doldurmuştur.

2.3. Diğer Ülkelerin Yaptırımları

ÇHC, Avustralya, Kanada, Hindistan, İsrail, Japonya, Güney Kore, İsviçre de İran'a yönelik geçmiş dönemlerde bazı yaptırım kararları almıştır. Bununla birlikte bu yaptırımların ülkemiz firmalarının dış ticaret ve yatırım politikalarını etkileyecek bir durumunun olmadığı değerlendirilmektedir. Ayrıca, İran'ın başta İsrail olmak üzere farklı ülkelere yaptırımlar uyguladığı bilinmektedir.

3. KOEP ve ABD'nin Çekilmesinin İran'ın Ticaret ve Yatırımına Etkileri

3.1. KOEP'in İçeriği

2 Nisan 2015'te İsviçre'nin Lozan kentinde BM Güvenlik Kurulu'nun (BMGK) beş daimi üyesine (ABD, ÇHC, Rusya, Fransa, İngiltere) ilaveten Almanya ile (P5+1) İran arasındaki görüşmelerde geçici bir mutabakat sağlanmış, buna göre İran'ın en az on yılına uzatılan nükleer programının sınırlandırılması karşılığında yaptırımların büyük bölümünün kaldırılması üzerinde prensip olarak anlaşmaya varılmıştır.

Bu çerçevede, 14 Temmuz 2015 tarihinde taraflar arasında Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) imzalanmıştır. Söz konusu plan çerçevesinde öngörülen takvim şu şekildedir:

Tablo 2. KOEP'in İçeriği ve Uygulama Takvimi

Adımlar	Tarihler
Kanunlaştırma Günü (Adoption Day)	KOEP'in yürürlüğe girdiği 18 Ekim 2015.
Uygulama Günü (Implementation Day)	IAEA'nın raporu üzerine nükleer programla ilgili yaptırımların kaldırılmasının duyurulduğu 16 Ocak 2016.
Geçiş Günü (Transition Day)	Kanunlaştırma Günü'nden 8 yıl sonrasında IAEA ve BM raporuna bağlı olarak AB'nin silah ve füze teknolojisi ile ilgili yaptırımlarının kalkacağı tarih olan 18 Ekim 2023.
Sonlandırma Günü (Termination Day)	Kanunlaştırma Günü'nden 10 sene sonrasında, BMGK'nin İran nükleer konusunu tamamen kapatacağı 18 Ekim 2025.

KOEP ile birlikte İran'a yönelik yaptırımların önemli bir kısmı kaldırılmış olsa da, terörizm, insan hakları ihlalleri ve füze teknolojisi ile ilgili yaptırımlar halen yürürlükte kalmaya devam etmiştir. KOEP sonrasında bile ABD ve AB yaptırımları, İran Devrim Muhafızları (IRGC) ve ilişkili kuruluşlarla iş yapılmasını engellemektedir. İran'da şirketlerin ortaklık yapısı ile ilgili bilgilere ulaşım kolay olmadığından bu konuda önceden araştırma yapmak çok kolay değildir. Bu noktada firmaların ayrıca dikkatli olmasında fayda bulunmaktadır. ABD'nin KOEP'ten çekilmesi sonrası ABD açısından İran ile ilgili yaptırımlarda KOEP öncesine dönüldüğü, KOEP'in imzacısı diğer ülkeler tarafından ise anlaşmanın halen yürürlükte olduğu unutulmamalıdır.

3.2. KOEP Sonrası

KOEP sonrası İran ekonomisinde bahar havası esmeye başlamış, ekonomide nispi bir istikrar havası oluşmuş, birçok firma İran pazarına girmek için çalışmalar yapmış ve projelere başlamıştır. Finansal sistemdeki kısıtlamaların kaldırılması da İran'ın ticaret yapmasını kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte, ABD Başkanı Trump'ın seçim kampanyası döneminde KOEP'in "ABD tarihindeki en aptalca anlaşma" olduğunu vurgulaması ve seçilmesi durumunda anlaşmadan çekileceğini belirten açıklamaları İran ekonomisindeki bahar havasını temkinli bir yaklaşıma bırakmıştır. Buna rağmen, ambargo döneminde 1,1 milyon varil/gün seviyesine düşen petrol satışları, KOEP sonrası yeniden 2,4 milyon varil/gün rakamlarına erişmiştir.

KOEP sonrasında uluslararası finansal sisteme yeniden entegre olan İran, ambargo döneminde uluslararası finansal sisteme erişimdeki sıkıntılardan dolayı ülkesine aktaramadığı diğer ülkelerdeki rezervlerine erişme imkânı yakalamıştır. Bu dönemde İran yabancı sermaye çekmeye başlamış ve yıllık yüzde 7'lik ekonomik büyüme oranlarına erişmiştir. Ayrıca, uzun zamandır yaptırımlardan etkilenen sektörlerinin başında gelen havacılık sektöründe de açılımlar yapabilmiş ve yeni yolcu uçakları alabilmiştir. Ülke ekonomisinin kronik problemlerinden olan ve tüm sektörlerde hissedilen teknoloji açığı konusunda da bu dönemde iyileşmeler gerçekleşmiş ve yeni teknolojilerin ülkeye transferi sağlanabilmiştir.

3.3. ABD'nin KOEP'ten Çekilmesi

ABD Başkanı Donald Trump 8 Mayıs 2018'de ABD'nin KOEP'ten çekildiğini ve ABD'nin tüm ikincil yaptırımları uygulayacağını bildirmiştir. Ayrıca ABD, İran ile iş yapan firmaların ABD pazarında iş yapabilmesi için İran ile iş yapmayı bırakması gerektiğini net bir şekilde ifade etmiştir. Bu çerçevede, İran ile iş yapan firmalara 90 ve 180 günden oluşan geri çekilme süresi (wind-down period) tanımıştır.

3.3.1. ABD tarafından 6 Ağustos 2018'de Devreye Alınan Yaptırımlar

- ABD banknotlarının İran tarafından alınması
- İran'ın altın ve diğer değerli metallerle ticaret yapması
- Finansal ve ticari işlemlerde İran Riyali'nin kullanılması
- İran devletinin dışarıdan borçlanması (sovereign debt)
- Grafit, alüminyum, çelik, kömür ve endüstriyel yazılımların ticareti
- İran lüks mallarının ABD'ye ithalatı
- İran'a yolcu uçağı satışları

3.3.2. ABD tarafından 4 Kasım 2018'de Devreye Alınan Yaptırımlar

- Petrol ile alakalı ürünler
- Liman işleticileri, enerji, gemi taşımacılığı ve gemi inşa sektörleri
- İran Merkez Bankası ile etkileşime giren yabancı bankalar (İran Merkez Bankası'nın yurtdışında tuttuğu rezervlere erişimi dahil)

Ayrıca, 16.01.2016'da, ABD Hazine Bakanlığı'na bağlı Yabancı Varlıklar Kontrol Dairesi (OFAC) tarafından hazırlanan SDN Listesi'nden (List of Specially Designated

Nationals and Blocked Persons) ya da diğer listelerden çıkartılmış kişilere uygulanan yaptırımlar da 5 Kasım 2018'den itibaren yürürlüğe girmiş, ABD tarafından sahip olunan ya da kontrol edilen yabancı kuruluşların İran Hükümeti ya da İranlı kişiler ile İran'daki belli faaliyetlerine verilen izin de bu sürede kaldırılmıştır.

3.3.3. Yaptırımlara 2019'da Eklenen Hususlar

- 8 Nisan 2019'da, DMO'nun ve onunla bağlantılı kişi, kuruluş ya da şirketlerin ekonomik faaliyetleri ve seyahatleri ambargoya dahil edilmiştir.
- ABD, 24 Haziran 2019'da İran Devrim Muhafızları Ordusu'nun (DMO) 8 üst düzey ismini, 25 Haziran 2019'da, İran Dini Lideri Ayatullah Ali Khamenei'yi ve ona yakın kişileri, 31 Temmuz 2019'da İran Dışişleri Bakanı Mohammad Javad Zarif'i yaptırımlar kapsamına almıştır.
- 7 Haziran 2019'da İran petrokimya sanayii, 31 Ekim 2019'da ise inşaat sektörü yaptırımlara dahil edilmiş, ayrıca, dört kritik malzemenin ticareti İran'ın askeri, nükleer ve balistik füze programı çerçevesinde kullanıldığı için ambargo kapsamına alınmıştır.
- 3 Eylül 2019'da ABD, İran Uzay Ajansı ile İran Uzay Araştırma Merkezi'ni ambargoya dahil etmiştir.
- Google, Apple, Microsoft gibi önde gelen teknoloji firmaları, İran ile ilgili kullanıcılarının hizmetlerine erişimini sınırlandırmaya başlamıştır.
- 20 Eylül 2019'da, İran Merkez Bankası (CBI), İran Milli Kalkınma Fonu (NDF) ve Etemad Tejarate Pars Co. Şirketi yaptırımlara dahil edilmiştir.

Bununla birlikte, ABD yaptırımlarının İran ekonomisini tam anlamı ile kuşatmayı amaçladığı en önemli ayağı 10 Ocak 2020 tarihinde alınan karar olmuştur.

3.3.4. ABD tarafından 10 Ocak 2020'de Devreye Alınan Yaptırımlar

- İran'ın tekstil, madencilik, inşaat sektörleri ve imalat faaliyetleri de yaptırımlar kapsamına alınmıştır.
- Bu sektörlerde faaliyet gösteren kişiler, bu sektörlerle ilgili kullanılan her türlü mal veya hizmeti İran'dan/İran'a satışına/tedarik edilmesine veya transfer işlemlerine bilerek dahil olanlar, bu kişilere her türlü finansal, maddi veya teknolojik mal veya hizmeti temin edenler, bu kişilerin sahipliğinde veya kontrolündeki veya doğrudan/dolaylı olarak bu kişiler için hareket eden kişilerin ABD'deki mal varlıklarına el konulmasını, bu kişilerin sahipliğindeki bir değer ABD'li kişilerin eline geçmesi halinde dondurulması talimatı verilmiştir.
- Ayrıca, tüm bu kişilere bankacılık hizmeti sağlayan, aracılık yapan ABD dışındaki finansal kuruluşların ABD'de bulunan muhabir hesaplarına yönelik müeyyideler uygulanması kararlaştırılmıştır.

- Tarım ürünleri, gıda, ilaç ve tıbbi cihaz sektörleri yaptırımlardan istisna tutulmaya devam edilmiş ve ABD Hazine Bakanlığı'na, Dışişleri Bakanlığı ile danışarak İran'ın başka sektörlerini de yaptırımlara dahil etme imkânı verilmiştir.
- Koronavirüs krizi sonrasında 16 Mart 2020 tarihinde İran'daki kâğıt ve hijyen ürünleri üretiminin 10 Ocak 2020 tarihli yaptırımlardan istisna tutulacağı açıklanmıştır.

3.3.5. ABD'nin KOEP'ten Ayrılmasının Ardından AB Ülkelerinin İran ile İlişkileri

Başta KOEP'te yer alan ülkeler olmak üzere, ABD'nin tek taraflı yaptırım kararına hükümetler düzeyinde karşı çıkılmaktadır. Bu çerçevede, AB'nin İran ile meşru ekonomik ilişkilerin sürdürülebilmesi için iki adım attığı görülmektedir.

Bunlardan ilki, "Geri çekilme şartı-Clawback provision" olarak bilinen düzenlemenin hayata geçirilmesidir. Bu noktada, 6 Ağustos 2018 tarihinde 1996 tarihinde AB tarafından ilk defa uygulanan "Blok durumu-Blocking statute" uygulaması hayata geçirilmiştir. AB'de yerleşik firmaların daha önceki yaptırımlar döneminde İran ile iş yapmaları neticesinde ABD tarafından ceza ödemesine hükmedilmesi, yeni yaptırımlar döneminde de benzer cezalara maruz kalılabileceğine ilişkin çekinceleri beraberinde getirmektedir. Bu kapsamda, ABD yaptırımlarından dolayı İran ile iş yapmayı sürdüren AB'li firmaların ABD'li bir kurum ve düzenleyici idare tarafından cezalandırılması durumunda, firma Avrupa'daki mahkemeler önünde tazmin talebinde bulunabilecektir. AB'nin ABD'den firmalarına gelebilecek cezaları üstlenebileceğini belirtmesine rağmen, AB'li firmalar İran pazarından çekilmektedir. Bu mekanizmanın AB'li firmaları ne kadar koruyabileceği, AB'nin bu zararların ne kadarını karşılayabileceği gibi hususlarda netlik bulunmadığı, çok yüksek zararların karşılanmasının AB'nin bütçesini zorlayacağı, bu uygulamanın yalnızca kısmi koruma sağlayacağı gibi hususlar dile getirilmektedir. Daha da önemlisi, firma temsilcilerinin ABD Hazine Bakanlığı'na bağlı faaliyet gösteren OFAC'ın SDN listesi kapsamında satış gerçekleştirmesi durumunda karşılaşılabilecek cezaya ilişkin de önemli bir belirsizlik söz konusu olmaktadır.

AB'nin İran ile meşru ekonomik ilişkileri sürdürmek için oluşturmayı düşündüğü ikinci mekanizmanın uluslararası finansal işlemlerin kalbi sayılabilecek SWIFT sistemine alternatif bir sistem olan INSTEX'in 31 Ocak 2019 tarihinde kurulması olmuştur. İngiltere'nin AB üyeliğinden ayrılmış olmasına rağmen, INSTEX mekanizmasında Almanya ve Fransa ile birlikte E3 olarak öncü rol oynadığı görülmektedir. Halihazırda İran, SWIFT sisteminden çıkarılmış olup, bu durum İran'ın dış ticarete uluslararası para transferlerinden yararlanmasını imkânsız hale getirmiştir. Ancak söz konusu mekanizmanın yalnızca insani ticaret denilen gıda, ilaç ve tıbbi malzemelerin ticaretinde kullanılacağı belirtilmiştir. Ayrıca, İran'ın INSTEX üzerinden petrol satamayacağı hususu dile getirilmiştir. ABD yönetiminin INSTEX'in kurulmasının ardından yaptığı açıklamada, mekanizmada yer alan şirketlerin de yaptırımlara tabi tutulacağı ifade edilmiştir. İran ise KOEP'te kalma şartı olarak kırmızı çizgisinin günde 1,5 milyon varil petrol ihracatı olduğunu ifade etmiştir. Petrol ihracatının INSTEX sisteminde yer almayacak olması nedeniyle mekanizmada İran'ın ithalat için kullanabileceği döviz birikmeyeceğinden sistemin etkili çalışması mümkün bulunmamaktadır. KOEP'in diğer tarafları ÇHC ve Rusya'nın da sistemin içinde yer alabileceğini açıklamalarına rağmen, halen bu konuda herhangi bir ilerleme olmamıştır. Nisan 2019'da İran tarafından INSTEX'in ülkesindeki muhatabı olacak şekilde "Special Trade and Finance Instrument" (STFI)

kurulmuştur. AB'den altı ülke daha INSTEX'e katılmıştır. INSTEX'teki ilk işlem 31 Mart 2020 tarihi itibarıyla 540 bin dolarlık tıbbi cihazın İran'a gönderilmesi olmuştur. INSTEX'in aktif kullanıldığına ilişkin herhangi bir bilgi basına yansımamaktadır.

ABD'nin KOEP'ten çekilmesinin ardından AB firmaları da hızla İran piyasasından çıkmaya başlamıştır. Geline nokta AB'li firmaların KOEP sonrasında İran'a yaptığı yatırımlar ve ABD yaptırımlarının yeniden başlamasıyla çekilenlerinin başlıcaları ve iptal edilen yatırım oranları aşağıda yer almaktadır.

- Fransız otomotiv firmaları Renault ve Citroen. Renault, İran'daki otomobil üretim kapasitesini yılda 350.000 araca yükseltmek için iki İranlı firma ile oluşturdukları ortak girişime yaklaşık 1 milyar dolarlık yatırım yapmış, ABD yaptırımlarının yeniden tesis edilmesi sonucunda ortak girişim askıya alınmış ve firmalar İran pazarından çekilmiştir.
- İsveç firması Scania, İran'da yılda 1.350 otobüs üretimi için kurduğu fabrikasını kapatma kararı almıştır.
- Alman sanayi devi Siemens, İran'ın Mapna firması ile Mart 2016'da İran'da gaz türbinleri üretme teknolojisini aktarmak için bir anlaşma imzalamıştır. Firma ayrıca İran'ın demir yollarını iyileştirmek için temaslarda bulunmuştur. Siemens, ABD'nin KOEP'ten çekilmesi sonrasında İran'dan iş üstlenmeyeceğini açıklamıştır.
- 6 Ağustos 2018'de Daimler (Mercedes Benz otomobil üreticisi) İran'daki faaliyetlerini "bir sonraki duyuruya kadar" askıya aldığını açıklamış ve İran'daki iş fırsatlarının çok sınırlı olduğunu eklemiştir.
- Temmuz 2018'de ABD'nin talebi üzerine, ABD'nin mali yaptırımları 4 Kasım 2018'e kadar yürürlüğe girecek olmasına rağmen Alman Merkez Bankası İran'ın İran-Alman Bankası'ndan 400 milyon dolarlık nakit çekmesini engelleyen bir düzenleme yapmıştır.
- Enerji devi Total, South Pars gaz sahasında yaklaşık 5 milyar dolarlık enerji yatırımından çıkmıştır.
- Avrupalı bazı petrol rafinerileri İran petrolü alımlarında kesintiler yapacaklarını açıklamıştır. Avusturya firması OMV, İran'daki enerji geliştirme çalışmalarını durduracağını duyurmuştur.
- Almanya'dan DZ Bank ve Allianz; Avusturya'dan Oberbank ve Fransa'nın Banque Wormser Freres İran ile olan ilişkilerini durduracağını açıklamıştır.
- Almanya'nın Hapag-Lloyd ve Danimarka'daki AP Moller-Maersk, İran'a nakliye hizmetlerini durduracağını duyurmuştur.

Bunların yanı sıra, irili ufaklı birçok AB firması İran'dan çekileceğini açıklamıştır. Açık kaynaklardan derlenen çekilen firmaların listesi ekte ayrıca sunulmaktadır.

Öte yandan, İsviçre ve G.Kore'nin de İran'la ticaretin sürdürülmesine yönelik insani ticaret mekanizmaları üzerine çalıştığı görülmektedir. İsviçre Hükümeti tarafından ABD ile işbirliği içinde İran ile yasal ticaretin sürdürülmesi için bir bankacılık kanalı kurduğu ve bu kanaldan ilk işlemin 2,3 milyon Avro olarak 2020 yılı Ocak ayı içinde gerçekleştirildiği açıklanmış, ABD Hazine Bakanlığı tarafından daha önce yaptırımlar kapsamında SDN Listesine alınan İran Merkez Bankası için belirlenen bir lisansla insani ticaret işlemlerinin

yapılabilmesinin önü açılmış, İran ile insani ticareti sürdürmek isteyen ülkelerin de benzer mekanizmalar kurmaya çalıştığı hususlara Bakanlığımıza aktarılmıştır.

Takip eden dönemde İran’da koronavirüs salgınının başlaması ile birlikte ABD’nin İran Özel Temsilcisi Brian Hook tarafından İsviçre’nin kurduğu mekanizmanın İran’a ilaç ve tıbbi cihaz ihracatında daha etkili kullanılacağı ifade edilmişti. Bununla birlikte, adigeçen mekanizmadan ilk işlemi takiben bugüne kadar herhangi başka bir işlemin gerçekleşmediği görülmektedir. Sistemin etkili çalışmaması ile ilgili olarak üç neden gösterilmektedir.

- Sistemi kullanmak isteyen şirketler ABD Hazine Bakanlığı’na karşı ağır bir raporlamayla karşı karşıya kalmaktadır.
- İran tarafında ise İran’daki alıcılar ve finansal kurumlar bilgilerinin oltalama tekniğiyle ABD’deki kilit kurumlara aktarılacağı endişesini taşımaktadır.
- Benzer şekilde, sistemi kullanacak ihracatçı firmalar da İran ile yapacakları ticarete dair detaylı ticari bilgilerin ABD Hazine Bakanlığı’nda bulunmasından dolayı endişe taşımaktadır.
- İran’ın mekanizmaya konu ithalatı için elinde yeterli dövizin bulunup bulunmadığına ilişkin ihracatçı şirketler arasında güven oluşmamaktadır. Örneğin, İsviçre’nin İran ile insani ticarete aracılık yapan bankası Banque de Commerce et de Placements’da (BCP) 50 milyon İsviçre Frankı’nın bulunduğu, sadece 2019 yılında İsviçre’nin İran’a tıbbi cihaz ve ilaç ihracatının ise 150 milyon Avro olduğu, bunun da ihracatçılarda İran’a malzeme gönderse bile parasını almakta zorlukla karşılaşabileceği tedirginliğine yol açtığı ifade edilmektedir.

Tablo 3. AB-28’in İran’ın Dış Ticaretindeki Yeri (Bin ABD Doları)

AB-28’in İran’dan Toplam İthalatı					AB 28’in İran’a Toplam İhracatı				
		2018	2019	2020			2018	2019	2020
TOTAL	All products	11.282.703	849.878	830.089	TOTAL	All products	10.317.790	4.870.780	4.153.701
AB-28’in İran’dan İthalatındaki İlk 5 Ürün					AB-28’in İran’a İhracatındaki İlk 5 Ürün				
'08	Edible fruit and nuts; peel of citrus fruit or melons	328.975	184.967	298.241	'84	Machinery, mechanical appliances, nuclear reactors, boilers; parts thereof	3.738.892	1.272.186	997.989
'39	Plastics and articles thereof	234.474	130.433	73.884	'30	Pharmaceutical products	884.107	786.400	596.662
'05	Products of animal origin, not elsewhere specified or included	49.218	38.978	47.750	'90	Optical, photographic, cinematographic, measuring, checking, precision,	732.767	621.804	468.359
'30	Pharmaceutical products	35.212	36.146	47.208	'10	Cereals	68.273	208.002	405.276
'09	Coffee, tea, maté and spices	52.448	45.766	40.028	'85	Electrical machinery and equipment and parts thereof; sound recorders and reproducers,	916.605	256.065	208.104

Kaynak: Trademap

Tablo'dan görüleceği üzere, AB-28'in İran'dan toplam ithalatı petrol istisnalarının 2 Mayıs 2019 itibariyle devreye girmesinin ardından hızla 11,3 milyar dolar seviyesinden 860 milyon dolar seviyesine gerilemiştir. AB-28'in İran'a ihracatının da 2018'deki 10 milyar dolar seviyesinden 2020'de 5 milyar dolar seviyesine gerilediği görülmektedir.

İsviçre'nin kurduğu mekanizmanın diğer ülkelerin de benzer mekanizmaları kurması bağlamında yaptığı çalışmaları dikkatli adımlarla sürdürmesine yol açtığı görülmektedir. İran'a tıbbi cihaz ve ilaç bağlamında önemli ihracatçılardan birisi olmasa da, G.Kore tarafından 2019 yılı Kasım ayından beri İsviçre'nin kurduğu yapıya benzer bir yapının kurulmasına ilişkin çalışmalar yapılmaktadır. G.Kore'nin İran ile ticaretin sürdürülmesinde Woori Bank görevlendirilmiş olup, İran'ın G.Kore'ye yaptığı petrol ihracatının gelirleri daha önceki dönemde bu bankada birikmişti. İran tarafından bahse konu paranın kullandırılması için geçtiğimiz yıl içinde G.Kore'den müteaddit defalar diplomatik taleplerde bulunulmasına rağmen henüz ilerleme sağlanamamış durumdadır. Yıl içinde G.Kore'nin tankerine çevreyi kirlettiğine ilişkin suçlamaların ardından İran tarafından Basra Körfezinden el konulmasının ve İran'ın uyguladığı "Gunboat Diplomacy"nin ardından G.Kore'deki İran fonlarının kullanımı konusunda kısmi bir ilerlemenin sağlandığı basına yansımaktadır.

3.3.6. ABD'nin KOEP'ten Ayrılmasının Ardından Rusya'nın İran ile İlişkileri

BMGK'nın daimi üyesi olan Rusya, geleneksel olarak Konsey'in kararlarının gerektirdiği yaptırımları uygulamaktadır. KOEP'e taraf olan Rusya, ABD'nin KOEP'ten çekilmesinin ardından uygulamaya başladığı ikincil yaptırımlara uymayacağını açıklamıştır. Rus şirketlerin ABD'yle iş yapma yoğunluğunun düşük olması nedeniyle İran ile ekonomik ilişkilerinin artacağı öngörülmektedir.

Öte yandan, İran ile Rusya'nın Suriye konusunda siyasi önceliklerinin örtüşmesi, diğer siyasi konularda da işbirliklerinin artması, Rusya'nın önümüzdeki dönemde İran pazarında güçlenmesine olanak sağlayabilecektir. Batılı şirketlerin İran'dan çekilmesinin özellikle enerji devi Rusya ile İran arasında enerji işbirliklerini artıracığı tahmin edilmektedir. Bu doğrultuda, Rusya Devlet Başkanı Putin'in Ekim 2017'nin sonlarında Tahran'a yaptığı ziyaret sırasında, tahmini yatırım değeri 30 milyar dolar olan enerji alanında yatırım anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca, güçlü Rus savunma sanayisinin de KOEP sonrası kaldırılan kısıtlamalar sonrasında İran ile savunma konusunda işbirliğini artıracığı değerlendirilmektedir.

İran ile özelde Rusya'nın genelde ise Rusya'nın öncüsü olduğu Avrasya Ekonomik Birliği'nin ilişkilerinin derinleşmesine yönelik çalışmalar bulunmaktadır. İran ile AEB 2019 yılında Tercihli Ticaret Anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmanın önümüzdeki dönemde Serbest Ticaret Anlaşmasına dönüşmesine ilişkin basına yansıyan haberler bulunmaktadır. Bununla birlikte, AEB ve İran'ın tamamlayıcı olmaktan çok aynı malları üretmesinin ilişkilerin derinleşmesinde kısıtlara neden olduğu bilinmektedir.

Tablo 4. Rusya'nın İran'ın Dış Ticaretindeki Yeri (Bin ABD Doları)

Rusya Federasyonu'nun İran'dan Toplam İthalatı					Rusya Federasyonu'nun İran'a Toplam İhracatı				
		2018	2019	2020			2018	2019	2020
'TOTAL	All products	533.138	391.357	796.794	'TOTAL	All products	1.207.811	1.197.541	1.423.525
Rusya'nın İran'dan İthalatındaki İlk 5 Ürün					Rusya'nın İran'a İhracatındaki İlk 5 Ürün				
'99	Commodities not elsewhere specified	0	3.152	796.794	'99	Commodities not elsewhere specified	8.474	19.790	1.423.525
'01	Live animals	0	0	0	'01	Live animals	0	0	0
'02	Meat and edible meat offal	0	0	0	'02	Meat and edible meat offal	57.560	40.476	0
'03	Fish and crustaceans, molluscs and other aquatic invertebrates	2.754	1.810	0	'03	Fish and crustaceans, molluscs and other aquatic invertebrates	0	0	0
'04	Dairy produce; birds' eggs; natural honey; edible products of animal	5.836	19.693	0	'04	Dairy produce; birds' eggs; natural honey; edible products of animal origin, not elsewhere ...	0	23	0

Kaynak: Trademap

Rusya ile İran arasındaki toplam ticaret hacmi 2018 yılındaki 1,7 milyar dolar seviyesinden 2020'de 2,2 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

3.3.7. ABD'nin KOEP'ten Ayrılmasının Ardından ÇHC'nin İran ile İlişkileri

Uluslararası yaptırımlara ilişkin Rusya'ya benzer bir pozisyon takınan ÇHC, ABD'nin KOEP'ten tek taraflı çekilmesi ve yaptırımları yeniden uygulayacağını belirtmesi sonrasında ABD'nin kararlarına uymayacağını ve İran ile olan meşru ticaretini sürdüreceğini açıklamıştır.

İran petrolünün en büyük alıcısı olan ÇHC, ABD'nin İran'ın petrol gelirlerini azaltmak amacıyla uyguladığı politikalarda en önde gelen hedeflerden birisidir. ABD tarafından Belirli Azaltım İstisnası (SRE) tanınan ülkelerden birisi olan ÇHC, 2 Mayıs 2019'da bu istisnanın bitmesine rağmen petrol alımını kısıtlı da olsa sürdürmüştür. ABD tarafından ÇHC'nin İran'dan petrol taşımacılığı yapan şirketi ve alt bağlantıları 25 Eylül 2019 tarihinde yaptırım listesine alınmıştır.

Öte yandan ÇHC, 2012-2016 döneminde uygulanan yaptırımlar döneminde İran ile olan ticaretini oldukça artırmış, finansal sistemden izole edilen İran'a yönelik barter mekanizmalarını hayata geçirmiş, ayrıca sadece İran ile ticaretin sürdürülmesi amacıyla bir banka kurmuştur. Bu durum, ÇHC'nin özellikle İran otomotiv sektöründe Geelran ve Chery adlı firmalarının yan kuruluşları aracılığıyla kurduğu ortak yatırımlarla etkili olmasını sağlamıştır. Bu dönemde, AB'den boşalan pazarın önemli bir kısmının da ÇHC firmaları tarafından doldurulduğu görülmektedir. ÇHC ayrıca, 20 milyar dolar bütçesi olan Niayesh Tüneli gibi altyapı projelerini üstlenmiştir. Altyapı projelerinde ÇHC, yeni İpek Yolu adıyla tanıtılan 'Tek Kuşak, Tek Yol' projesinde İran'a özel önem atfetmekte ve İran'ın demiryolu ve diğer altyapılarını modernleştirilmesinde öncü rol oynamak istediklerini her fırsatta dile getirmektedir. ÇHC'nin İran'la 2016 yılında imzalanmış anlaşmada, petrol, gaz ve petrokimya

sektörlerinde 280 milyar, ulaşım ve üretim altyapısında da 120 milyar dolarlık yatırım yapılması hedeflenmiştir. Bununla birlikte, ÇHC'nin devlet şirketi CNPC, İran'ın en büyük doğal gaz sahası olan Güney Pars sahasındaki 4,3 milyar dolarlık yatırımdan çekildiğini açıklamıştır.

ÇHC'nin İran'la işlemleri sürdürmesi için görevli bankası olan Kunlun Bank, Kasım 2018'de Avro ile olan İran işlemlerini durdurduğunu, bu tarihten önce banka bünyesinde açılmış olan İran hesaplarının ÇHC'den yapılacak ithalat için yerel para ile olmak kaydıyla kullanılabilceğini açıklamıştır. Nisan 2018'de ABD Ticaret Bakanlığı, ZTE isimli ÇHC firması ve alt gruplarına yönelik olarak, ABD'nin İran'a yönelik satışını yasakladığı bazı ürünlerin Mart 2017'de satışının yapılması nedeniyle ihracat olanaklarını kısıtlamıştır. Son olarak, OFAC tarafından ÇHC şirketi Black and Decker'a İran'a ihracatına izin verilmeyen ürünleri İran'a taşıdığı gerekçesiyle 1,9 milyon dolarlık ceza yazılmıştır.

Tablo 5. ÇHC'nin İran'ın Dış Ticaretindeki Yeri (Bin ABD Doları)

ÇHC'nin İran'dan Toplam İthalatı					ÇHC'nin İran'a Toplam İhracatı				
		2018	2019	2020			2018	2019	2020
'TOTAL	All products	21.098.883	13.401.559	6.401.928	'TOTAL	All products	14.008.984	9.608.726	8.510.124
ÇHC'nin İran'dan İthalatındaki İlk 5 Ürün					ÇHC'nin İran'a İhracatındaki İlk 5 Ürün				
'39	Plastics and articles thereof	2.344.465	2.532.133	2.143.320	'84	Machinery, mechanical appliances, nuclear reactors,	2.607.209	1.744.677	1.863.463
'27	Mineral fuels, mineral oils and products of their distillation; bituminous	15.090.454	7.155.074	1.339.974	'85	Electrical machinery and equipment and parts thereof; sound recorders and reproducers, television ...	1.907.721	1.578.004	1.425.203
'29	Organic chemicals	1.370.786	1.314.916	1.150.835	'87	Vehicles other than railway or tramway rolling stock and parts	2.414.536	510.576	852.553
'72	Iron and steel	147	104.612	656.127	'90	Optical, photographic, cinematographic, measuring, checking, precision,	379.688	477.930	412.278
'08	Edible fruit and nuts; peel of citrus fruit or melons	39.313	299.659	398.180	'29	Organic chemicals	401.245	650.558	400.280

Kaynak: Trademap

ÇHC ve İran'ın ekonomik altyapıları birbirine bağımlıdır. Doğu Asya'daki diğer ekonomiler gibi ÇHC de kaynak açığı çeken bir ülke olup, dış politikalarını kaynaklara ve enerjiye erişim üzerine kurgulamaktadır. İran ise Batı ülkelerinin uyguladığı yaptırımlardan dolayı ÇHC ile başta teknolojiye erişim bağlamında derin ekonomik ilişkiler geliştirmiştir. İki ülkenin ABD'nin KOEP'ten çekilmesinin ardından ticaret hacimleri düşse de, halen ÇHC'nin İran'ın en önemli ticaret ortağı olduğu görülmektedir. ÇHC'nin ayrıca az da olsa İran'dan petrol aldığı basına yansımaktadır. ÇHC ile İran arasında resmi istatistiklere yansımayan bir kısım ihracatın da olduğuna ilişkin değerlendirmeler de mevcuttur.

ÇHC ile İran'ın "25 Yıllık Anlaşma" kısa adıyla hem İran basınında hem de uluslararası basında ele alınan bir işbirliği anlaşması bulunmaktadır. İran'ın içinde sözkonusu anlaşma ÇHC'nin İran'ı kolonize edeceği şeklinde yoğun eleştirilere maruz kalmaktadır. Ülke içindeki savunucular, Anlaşmanın ABD'nin yaptırımlarına karşı ÇHC ile ilişkilerin kaldıraç rolü oynayacağını ifade etmektedir. Anlaşmanın niteliği ve içeriğine ilişkin kesin bilgiler kamuoyuna yansımada da, ABD'nin İran'ı ÇHC'nin kollarına teslim ettiği algısı KOEP'in tarafları ve ABD'nin müttefikleri arasında sıklıkla dile getirilmekte ve ABD'nin İran'a yönelik tutumunu değiştirmesi talep edilmektedir.

Öte yandan, ÇHC'nin hala Tibet, Hong Kong, Tayvan, Güney Çin Denizi gibi kendi sorunlarıyla uğraşıyor olması nedeniyle geleneksel olarak uluslararası sorunlara müdahil olmak istemediği görülmektedir. ÇHC'nin bu politikasından şu ana kadar yalnızca İran ile ilgili konularda son dönemde küçük sapmalar gerçekleştirdiği ve İran'ı desteklediği görülmektedir. ABD hegemonyasının ÇHC tarafından tehdit edildiğinin algılandığı bir dönemde ÇHC'nin İran'a yönelik hamleleri ilgiyle izlenmektedir. Çin'in enerji açlığı ve enerji diplomasisinin hegemonya ile olan ilişkisinde litmus testi olacağı gözlemciler tarafından dile getirilmektedir.

3.3.8. ABD'nin KOEP'ten Ayrılmasının Ardından Japonya ve Güney Kore'nin İran ile İlişkileri

ABD ekonomisiyle etkileşimi oldukça yüksek olan Japonya ve Güney Kore, daha önceki yaptırımlar döneminde İran ile ekonomik ilişkilerini enerji dahil olmak üzere en aza indirmiştir. ABD'nin KOEP'ten çekilmesi sonrasında da iki ülke petrol alımlarını SRE'nin bitmesinin ardından sıfırlamıştır. Japonya'nın İran'a ana ihraç ürünleri kauçuk ve kimyasal ürünler ile tüketici elektroniğidir. G.Kore ise, enerji altyapı projeleri, demir-çelik, tüketici elektroniği ve elektrikli ev aletlerinde İran pazarında etkindir.

ABD'nin KOEP'ten ayrılması sonrasında İran'dan çekilen iki ülkenin büyük firmalarının durumu aşağıdaki gibidir.

- Güney Kore firması Daelim, İran'da gerçekleştireceği 2 milyar dolarlık petrol rafinerisi projesini sonlandırmıştır.
- Japonya'dan Mazda ve Toyota, Güney Kore'den Hyundai İran'da otomobil üretmek için kurmuş oldukları ortak girişimlerden çekilmiştir.
- Güney Kore'nin Woori Bankası ve Kore Sanayi Bankası, Japonya'dan da Nomura Holdings İran ile olan işlemlerini kısmen askıya almıştır.
- G.Kore şirketi POSCO, Chabahar Serbest Bölgesindeki çelik üretim tesisi projesinden çekildiğini açıklamıştır.

Tablo 6. Japonya'nın İran'ın Dış Ticaretindeki Yeri (Bin ABD Doları)

Japonya'nın İran'dan Toplam İthalatı					Japonya'nın İran'a Toplam İhracatı				
		2018	2019	2020			2018	2019	2020
'TOTAL	All products	3.452.657	1.164.593	33.899	'TOTAL	All products	697.156	66.513	80.217
Japonya'nın İran'dan İthalatındaki İlk 5 Ürün					Japonya'nın İran'a İhracatındaki İlk 5 Ürün				
'57	Carpets and other textile floor coverings	29.125	28.694	21.201	'90	Optical, photographic, cinematographic, measuring,	42.267	8.847	29.425
'09	Coffee, tea, maté and spices	5.462	8.730	5.747	'99	Commodities not elsewhere specified	26.637	15.009	17.620
'08	Edible fruit and nuts; peel of citrus fruit or melons	6.671	7.472	4.939	'84	Machinery, mechanical appliances, nuclear reactors, boilers; parts thereof	274.664	7.774	9.583
'03	Fish and crustaceans, molluscs and other aquatic invertebrates	3.789	1.613	503	'37	Photographic or cinematographic goods	150	4.095	9.057
'20	Preparations of vegetables, fruit, nuts or other parts of plants	533	562	375	'55	Man-made staple fibres	3.387	0	5.748

Kaynak: Trademap

Japonya'nın İran'dan ithalatı petrol ve türevleridir. KOEP sonrasında Japonya'nın 3,57 milyar dolarlık ithalatının ABD yaptırımlarının yeniden başlamasıyla 2019 yılında 1,15 milyar dolar seviyesine gerilediği görülmektedir. Bu rakamın da önemli bir bölümünün 2 Mayıs 2019'dan önceki petrol alımı muafiyeti ile gerçekleştiği değerlendirilmektedir. Belirtilen dönemde Japonya'nın İran'a ihracatının ise 66 milyon dolar gibi oldukça düşük bir seviyeye gerilediği görülmektedir. 2020 yılında iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin 114 milyon dolar seviyesine gerilediği görülmektedir.

Tablo 7. G.Kore'nin İran'ın Dış Ticaretindeki Yeri (Bin ABD Doları)

G.Kore'nin İran'dan Toplam İthalatı					G.Kore'nin İran'a Toplam İhracatı				
		2018	2019	2020			2018	2019	2020
'TOTAL	All products	4.091.022	2.134.329	8.605	'TOTAL	All products	2.294.259	281.610	186.188
G.Kore'nin İran'dan İthalatındaki İlk 5 Ürün					G.Kore'nin İran'a İhracatındaki İlk 5 Ürün				
'31	Fertilisers	26.833	1.766	2.551	'90	Optical, photographic, cinematographic	144.909	66.947	42.158
'20	Preparations of vegetables, fruit, nuts or	2.163	2.231	1.573	'85	Electrical machinery and equipment and	161.144	39.607	36.326
'25	Salt; sulphur; earths and stone; plastering	3.368	1.602	983	'84	Machinery, mechanical appliances, nuclear reactors,	409.762	62.558	26.990
'08	Edible fruit and nuts;	892	1.037	930	'30	Pharmaceutical products	31.687	17.053	19.095
'28	Inorganic chemicals; organic or inorganic	0	41	870	'38	Miscellaneous chemical products	16.124	4.395	16.086

Kaynak: Trademap

Dış politikasında ABD'nin sağladığı güvenlik şemsiyelerine yüksek derecede bağımlı olan G.Kore'nin Japonya'ya benzer şekilde ABD'nin İran'a yönelik yaptırımlarına uyum gösterdiği görülmektedir. G.Kore'nin ithalatında da diğer Doğu Asya ülkeleri gibi petrol ve türevleri ithalatı başı çekmektedir. İki ülkenin toplam ticaret hacmi 2017 yılında 12 milyar dolardan 2020 yılında 195 milyon dolara gerilemiştir. G.Kore'nin petrol alımını tamamen durdurması ve elektrikli eşya üreticilerinin pazardan çıkması nedeniyle dış ticaret hacminde büyük düşüş olmuştur.

3.3.9. ABD'nin KOEP'ten Ayrılmasının Ardından Hindistan'ın İran ile İlişkileri

Hindistan 2011-2016 yılları arasında İran'a yönelik BM tarafından uygulanan yaptırımlara uymuştur. Bu dönemde Hindistan Merkez Bankası, İran merkezli bölgesel bir yapı olan 'The Asian Clearing Union' ile olan işlemleri durdurmuştur. Daha sonra iki ülke Hindistan'ın İran'dan aldığı petrolün ödemesinin yarısını yerel kurla ödemesine imkân veren bir anlaşma imzalamıştır. İran bu sayede Hindistan Rupisi ile buğday, ilaç, pirinç, şeker, soya fasulyesi, otomobil parçaları ve diğer ürünleri alabilmiştir.

KOEP sonrasında Hindistan, İran'dan aldığı petrolü 2011 seviyeleri olan 600 bin varil/gün seviyelerine çıkarmıştır. Ayrıca, Hindistan firmalarının 2012-2016 yılları arasında yatırım yapmayı durdurduğu enerji projelerine yeniden başlanmıştır. Hindistan, 2012-2016 yaptırımlar döneminde İran'dan aldığı petrolün değeri olan 6,5 milyar doları İran'a aktarmıştır.

Hint firmalarının ABD'nin yeniden uygulamaya başladığı yaptırımlara uyup uymayacağı henüz netlik kazanmamıştır. Hint Hükümeti İran ile meşru ticareti sürdürmeye niyetli olduğunu belirten açıklamalar yapmaktadır. Haziran 2018'de iki ülke hükümeti Rupi ile ticaret yapmayı kararlaştırmıştır. Bununla birlikte, bazı Hintli rafineriler İran'dan alımlarını azaltmaya başlamayı düşündüklerini belirten açıklamalar yapmıştır. Hindistan, ABD'nin petrol alımında istisna tanınan ülkelere olmuş, istisnaların bitiminin ardından İran'dan petrol alımını sınırlamıştır.

Hindistan ile İran uzun zamandır İran'ın güneydoğusunda yer alan Chabahar Limanı'nın işletilmesi konusunda çalışmalar yapmaktadır. Chabahar Limanı Hindistan için Pakistan engeline takılmadan Afganistan ve Orta Asya'ya yönelik ticaretini sürdürmek

bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca, Hindistan; ÇHC'nin Doğu-Batı ekseninde uzanan 'Tek Kuşak, Tek Yol' projesine alternatif bir güzergah oluşturmaya çalışmaktadır. ABD tarafından Hindistan'ın Chabahar Limanı'na yapacağı yatırım, gerek ÇHC'nin bölgede artan nüfuzunu azaltmak gerek Afganistan'ın istikrarına katkı sunmak amaçlarıyla istisna kapsamında tutulmaktadır. Bununla birlikte, medyadan takip edildiği kadarıyla projenin istenen hızda ilerlemediği görülmektedir. Hatta son dönemde Hindistan'ın projeden çekilmek istediği basına yansımaktadır.

Tablo 8. Hindistan'ın İran'ın Dış Ticaretindeki Yeri (Bin ABD Doları)

Hindistan'ın İran'dan Toplam İthalatı					Hindistan'ın İran'a Toplam İhracatı				
		2018	2019	2020			2018	2019	2020
'TOTAL	All products	14.778.965	3.375.420	297.122	'TOTAL	All products	2.851.233	3.855.008	2.243.733
Hindistan'ın İran'dan İthalatındaki İlk 5 Ürün					Hindistan'ın İran'a İhracatındaki İlk 5 Ürün				
'08	Edible fruit and nuts; peel of citrus	111.976	65.247	115.078	'10	Cereals	1.192.484	1.444.582	876.786
'29	Organic chemicals	521.308	255.374	86.815	'17	Sugars and sugar confectionery	2.260	262.686	345.812
'28	Inorganic chemicals; organic or inorganic	263.178	31.862	34.346	'29	Organic chemicals	158.586	380.331	260.749
'25	Salt; sulphur; earths and	47.443	37.254	19.692	'09	Coffee, tea, maté and spices	150.080	258.041	164.508
'27	Mineral fuels, mineral oils and products	13.335.921	2.860.349	18.602	'30	Pharmaceutical products	62.177	52.391	70.266

Kaynak: Trademap

İran petrolünün önemli alıcılarından olan Hindistan'ın İran'dan petrol alımının durmasına paralel şekilde ithalatı 2018 yılındaki 14,7 milyar dolar seviyesinden 297 milyon dolar seviyesine gerilemiştir. Hindistan'ın İran'a ihracat ürünleri genel olarak tarım ürünleri olduğu için yaptırımlar döneminde söz konusu ülkenin ihracat değeri dalgalı bir seyir izlemektedir.

3.3.10. ABD'nin KOEP'ten Ayrılmasının Ardından Pakistan'ın İran ile İlişkileri

İran, Pakistan'a boru hatları yoluyla doğalgaz satmak amacıyla 7 milyar dolarlık bir anlaşma imzalamış ve İran tarafında boru hattının inşası tamamlanmıştır. ABD'nin Pakistanlı yetkililere doğalgaz alımının yaptırımlar kapsamında olduğunu vurgulaması sonrasında Pakistan tarafından projenin kendi ülkeleri kısmında herhangi bir ilerleme gerçekleşmemiştir. Bu nedenle, önümüzdeki dönemde de Pakistan'ın bu kapsamdaki yaptırımlara uyacağı ifade edilmektedir.

Pakistan'ın İran'dan ithalatı tarım ürünleri ağırlıklı olmak 375 milyon dolar civarındadır. İran'a ihracatı ise yine tarım ürünleri olmak üzere 22 milyon dolardır. Yaptırımların hedeflemediği bir sektör olması nedeniyle bu rakamlarda yıllara göre dalgalanma azdır.

3.3.11. ABD'nin KOEP'ten Ayrılmasının Ardından Körfez Ülkelerinin İran ile İlişkileri

Geleneksel petrol üreticisi olan Körfez ülkeleri, İran'a uygulanan yaptırımlar döneminde İran'ın üretim azaltmasına kendi üretimlerini artırarak cevap vermektedir. Bununla birlikte, İran'ın daha fazla tepkisini çekmemek için İran ile normal ticareti sürdürmektedir. Bölgede özellikle Birleşik Arap Emirlikleri'nin (BAE) İran ile ticareti, BAE'nin limanlarının re-export merkezi de olması sebebiyle oldukça yoğundur. BAE ayrıca yoğun bir İranlı nüfusa ve şirketlere ev sahipliği yapmakta olmasından dolayı ABD tarafından sıkı gözlem altında tutulmaktadır. BAE firması Emirates National Oil Company (ENOC) İran'dan günde 120 bin varil petrol ithal etmekte ve bunu jet yakıtına dönüştürmektedir. ABD'nin baskısıyla firma, alternatif arz kanalları bulacağını ifade etmiştir. Mart 2020'de ABD, bazı BAE firmalarını İran petrolünü aldıkları gerekçesiyle yaptırımlar listesine almış, İran-BAE ticaretine konu edilmemesini öneren bir listeyi BAE'ye vermiştir.

İran'ın Bahreyn ve Kuveyt gibi ülkelerle ortak enerji geliştirme projeleri olsa da, bu projelerin bölge ülkeleri arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle hayata geçirilemediği görülmektedir. Bölgedeki diğer ülkelerin ambargosu altında olan Katar'la İran'ın ilişkilerinin nispeten iyi durumda olduğu görülmektedir.

İran'ın bölgedeki ülkelere boru hatlarıyla doğalgaz satmaya yönelik birçok girişimi olsa da, İran ile ilişkileri güçlü olan Umman dışında bunların birçoğu gerçekleşme olasılığı düşük projeler olmaktan öteye geçememektedir. Umman ile İran, doğalgazın boru hatlarıyla taşınması için bir ortak girişim oluşturmuştur. İki ülke ayrıca, bölgesel bir ticaret merkezi oluşturabilmek amacıyla Al Duqm Limanının inşası için çalışmalar yapmaktadır.

Öte yandan İran, dünya petrol trafiğinin %40'ının gerçekleştiği Basra Körfezi'nde bulunan Hürmüz Boğazı'nı kapatma tehdidini sıkça gündeme getirmektedir. Kendisinin de bu kapatmadan etkileneceği gerçeğinden hareketle İran tarafından Basra Körfezi'nde bulunan petrol aktarım terminallerinin Umman Denizine taşınması için projelere başladığı basına yansımaktadır.

3.3.12. ABD'nin KOEP'ten Ayrılmasının Ardından Irak'ın İran ile İlişkileri

Irak, 2013 yılında İran ile günde 850 milyon kübik fit doğalgaz alımı konusunda anlaşma imzalamış durumdadır. Bu anlaşma kapsamındaki doğalgaz ile Irak tarafından doğalgaz çevrim santralleri ile elektrik üretilmekte olup, şu ana kadar herhangi bir yaptırım uygulanmamıştır.

4. Yaptırımların İran Ekonomisine Etkileri ve İran'ın Yaptırımların Üstesinden Gelmek İçin Hayata Geçirdiği Stratejiler

4.1. Genel Ekonomik Görünüm

Tablo 9. İran Ekonomisindeki Genel Görünüm

GSYİH	682,9 milyar \$ (IMF-2021)
Kişi Başına GSYİH	8.034 \$ (IMF-2021)
Büyüme Oranı	%2,5 (IMF-2021)
Enflasyon oranı	%36,4 (İran Merkez Bankası 2020)
İhracat (Trademap, 2020)	11,5 milyar dolar
İthalat (Trademap, 2020)	22,1 milyar dolar

İhracatında İlk 5 Ülke (Trademap, 2020)	ÇHC	6,4 milyar dolar	%56
	Türkiye	1,2 milyar dolar	% 10
	Rusya F.	0,8 milyar dolar	% 7
	Pakistan	0,37 milyar dolar	%3
	Ermenistan	0,31 milyar dolar	%3
İthalatındaki İlk 5 Ülke (Trademap, 2020)	ÇHC	8,5 milyar dolar	%38
	Türkiye	2,3 milyar dolar	% 10
	Hindistan	2,2 milyar dolar	% 10
	Almanya	1,8 milyar dolar	%8
	Rusya F.	1,4 milyar dolar	%6
İhracatında İlk 5 Madde (Trademap, 2020)	GTIP 39 – Plastikler – 2,64 milyar dolar		
	GTIP 27 - Mineral Yağlar – 1,88 milyar dolar		
	GTIP 29 - Organik Kimyasallar – 1,29 milyar dolar		
	GTIP 08 - Yenilen Meyveler – 1,18 milyar dolar		
	GTIP 72 - Metal Cevherleri, Cüruf, Kül – 0,89 milyar dolar		
İthalatındaki İlk 5 Madde (Trademap, 2020)	GTIP 84 - Makineler – 3,45 milyar dolar		
	GTIP 10 - Hububatlar - 2,38 milyar dolar		
	GTIP 85 - Elektrikli Makineler – 1,85 milyar dolar		
	GTIP 90 - Optikler - 1,08 milyar dolar		
	GTIP 87 – Araçlar (Demiryolu hariç) – 1 milyar dolar		
Dış Ticarete Açıklık Oranı (2021 rakamlarına göre)	%5 (İthalat+İhracat/GSMH)		
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	%28		
Doğrudan Yabancı Yatırım	Son 10 Yılda Ortalama Yıllık 3 Milyar Dolar – İran başına 2020 yılında 1,3 milyar dolar yabancı yatırım çekildiği yansımıştır.		
Dünya Bankası İş Yapma Kolaylığı Endeksi İçindeki Yeri	190 ülke arasında 127. Sırada (World Bank, 2020)		
Dünya Ekonomik Forumu Rekabet Endeksi İçindeki Yeri	141 ülke arasında 99. Sırada (WEF, 2020)		
Dünya Yolsuzluk Endeksi İçindeki Yeri	180 ülke arasında 149. Sırada (Transparency Int'l)		

4.2.ABD'nin Son Yaptırımlarının İran Ekonomisine Etkileri

4.2.1. GSMH'ye Etkisi

2016 yılında yaptırımların kaldırılmasıyla birlikte İran ekonomisi 2016-2018 yıllarında ortalama %7 büyümüştür. IMF'ye göre 2019-2020 Mart ayları arasında İran'ın GSMH'sı %10 daralmıştır. Koronavirüs krizi sonrasında GSMH düşüşünün hızlanması beklenmektedir.

4.2.2. Petrol İhracatına Etkisi

2011-2016 yaptırımları döneminde İran'ın petrol satışı günlük 2,5 milyon varilden 2014 yılında 1,1 milyon varile gerilemiştir. 2018 yılında başlayan yaptırım döneminde ise İran'ın petrol ihracatının 300 bin varil/güne gerilediği görülmektedir.

4.2.3. Bankacılık ve Sigortacılık Alanındaki Etkisi

Küresel bankaların çoğu 2011-2016 yılları arasında uygulanan yaptırımlar döneminde İran'dan ayrılmış, KOEP Anlaşması sonrasında da İran'a dönmekte tereddüt yaşamıştır. Küresel bankaların İran pazarına girmek istememelerinin nedenleri olarak ABD'nin olası yaptırımlarından çekinmeleri; İran finansal sektöründe şeffaflığın bulunmaması; İran'la işlemleri için ABD'nin istediği bilgi ve belgelerin temininin aşırı maliyetli olması gösterilmektedir. Sigortacılık alanında da uluslararası sigorta şirketlerinin İran'a ilişkin yüklemelerde sigorta yapmadığı, İran'ın kendi sigorta şirketleri aracılığıyla sigorta işlemlerini sürdürmeye çalıştığı görülmektedir.

Öte yandan İran, OECD altında oluşturulmuş bulunan Mali Eylem Görev Gücü'nün (FATF) belirlediği kara para aklama ve terörizmin finansmanı ile mücadele standartlarının sağlanmaması ve uluslararası sözleşmelere uyum konusunda çekimser davranması nedeniyle 21 Şubat 2020'de FATF'in Kara Listesine alınmıştır. Bu durum İran'ın uluslararası bankacılık sisteminden tamamen izolasyonu anlamına gelmektedir. FATF'in alacağı önlemler uluslararası yaptırımlar gibi çalışmaktadır. FATF'in kara listesine alınmasının İran'ın Batı ülkelerinin yanı sıra Rusya ve Çin ile ilişkilerini de önemli ölçüde kısıtlayacağı değerlendirilmektedir.

4.2.4. İran'ın Yurtdışındaki Döviz Rezervlerine Erişimine Etkisi

2011-2016 yılları arasında uygulanan yaptırımlarda İran'ın yurtdışındaki 115 milyar dolarlık döviz rezervlerine erişimi kısıtlanmıştır. KOEP sonrası İran bu rezervlerinin 60 milyar dolarlık kısmıyla daha önce ÇHC gibi ülkelerden almış olduğu kredileri ödemiş, ayrıca enerji alanındaki etkisiz çalışan şirketlerinin batık kredilerini kapatmıştır. 2018 yılında ABD yaptırımlarının yeniden devreye girmesiyle İran'ın yurtdışındaki döviz rezerv miktarı olan 85 milyar doların yalnızca %10'luk bir kısmını kullanabildiği görülmektedir.

4.2.5. İran Riyali ve Enflasyon Üzerine Etkisi

İran Riyali, 2018 yılında yaptırımların yeniden uygulanmaya başlamasının ardından %60 değer kaybetmiştir. Bu durumun İranlı ithalatçıların ithalat yapma olanaklarını kısıtladığı, ülke içindeki fiyat mekanizmalarını bozduğu görülmektedir. Hükümetin de elindeki kısıtlı döviz kaynaklarını etkili kullanmak için 8'li GTİP bazında 1727 ürünün ithalatını yasakladığı, ithalat için yapılacak döviz tahsislerinde oldukça sıkı davrandığı görülmektedir. Ülkedeki resmi enflasyonun hem 2018, 2019 ve 2020 yıllarında %40'lar civarında olduğu görülmektedir.

4.2.6. Otomotiv Piyasası Üzerine Etkisi

Otomotiv sektörü İran'ın enerji sektöründen sonra en önemli sektördür. 2011 yılında uygulanmaya başlanan yaptırımlar sonrasında otomotiv üretimi %60 düşmüştür. 2018 yılında uygulanmaya başlayan yaptırımların etkileri net olmasa da, İranlı tüketicilerin en çok tercih ettiği otomobil markalarından birisi olan Pride marka otomobilin serbest piyasa fiyatı, ülke içindeki arz açığından dolayı 200 milyon Riyalden 900 milyon Riyale çıkmıştır. Ülkede otomobil ithalatı yaptırım dönemlerinde yasaklanmaktadır. Halen İran otomobil piyasasındaki sıkıntıların artmakta olduğu görülmektedir.

4.2.7. Enerji Sektörü Üzerine Etkisi

İran'ın enerji sektörü yaptırımlardan en fazla etkilenen sektörlerin başında gelmektedir. Petrol satışı konusunda daha önce uygulanan yaptırımlar nedeniyle satışları önemli oranda düşen İran'da ayrıca birçok sektörde olduğu gibi bu sektörde de önemli bir teknoloji açığı bulunmaktadır. Doğalgaz sektöründe ise İran'ın başta South Pars Doğalgaz Sahası'nda olmak üzere büyük ölçekli rezervleri bulunmasına rağmen boru hatları kanalıyla satış yaptığı Türkiye ve Ermenistan dışında doğalgazını satamadığı bilinmektedir. Sıvılaştırılmış doğalgaz satışıyla önemli bir ekonomik atılım yapan bölgedeki Katar gibi ülkelerin aksine İran, ABD patentli olan LNG tesisi kurma teknolojisine ulaşamamakta, bu durum yalnızca bölge ülkelerine boru hatlarıyla satışı mümkün kılmaktadır. Ayrıca, yeterli oranda doğalgaz çıkarımı yapılamadığı için İran, doğalgazda yurtdışı satışlarını kısıtlı oranda yapabilmektedir. Total firmasının South Pars sahasından çekilmesinin ardından Çinli firmalara tahsis edilen lisansla bölgede çıkarım yapmayı hedefleyen İran, Çinli firmaların bölgeden çekilmesinin ardından özkaynakları ile sahayı işletmeye almayı hedeflemektedir.

4.2.8. Havacılık Sektörü Üzerine Etkisi

İran'ın hava filosu yaptırımlardan dolayı oldukça eskimiş (yaş ortalaması 25) durumda olup, kapsamlı bir yenilenme ihtiyacı içindedir. ABD tarafından İran'ın sivil uçaklarının ABD'nin terör listesindeki gruplara silah taşıdığı gerekçesiyle yaptırım uygulanmaktadır. KOEP sonrası İran'a satışına izin verilen toplam 44 milyar dolar (Airbus 27 milyar dolar, Boeing 17 milyar dolar) değerindeki uçağın satışı ve bakım hizmetlerine ilişkin lisanslar iptal edilmiştir. ATR firması İran'a 20 uçak satışı için anlaşma yapmış, 8'ini teslim edebilmiş, bu uçakların teknik servisinin sağlanması için de OFAC'tan lisans almıştır.

4.2.9. Dış Ticaret Üzerine Etkisi

Tablo 11. İran'ın Son 10 Yıldaki İthalat Göstergeleri (Bin Dolar)

Code	Product label	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
TOTAL	All products	57.487.546	51.457.988	48.431.895	52.249.795	40.043.150	42.702.118	51.612.277	41.236.168	35.163.076	22.147.667
'84	Machinery, mechanical appliances, nuclear reactors,	11.479.710	8.695.812	7.924.619	9.593.845	7.625.336	7.561.602	8.848.565	7.686.643	4.953.229	3.451.653
'10	Cereals	2.980.451	6.363.226	5.550.538	6.216.614	3.448.818	2.788.165	3.407.175	4.350.129	3.614.565	2.385.508
'85	Electrical machinery and equipment and parts thereof;	3.901.220	3.632.982	4.232.637	4.427.294	3.226.043	4.538.473	4.939.081	3.658.308	3.801.544	1.857.083
'99	Commodities not elsewhere specified	2.828.082	1.409.852	672.920	1.527.735	1.323.515	1.989.112	4.123.798	2.730.360	147.370	1.541.916
'90	cinematographic, measuring, checking, precision, medical	1.410.155	1.086.579	1.167.396	1.149.240	1.172.105	1.295.203	1.739.247	1.406.191	1.414.782	1.082.900
'87	Vehicles other than railway or tramway rolling stock	2.807.350	2.245.445	2.545.158	3.828.494	2.253.222	3.094.254	3.294.331	1.531.118	1.121.412	996.806
'30	Pharmaceutical products	1.409.943	1.467.895	1.823.624	1.534.780	1.444.181	1.456.460	1.568.906	1.577.328	1.170.953	843.028
'29	Organic chemicals	1.234.957	1.275.537	1.358.498	1.315.683	1.057.084	1.037.554	1.350.776	1.385.798	1.347.904	828.761

Kaynak: Trademap

İran'ın son 10 yıldaki ithalatının gelişiminden de görüleceği üzere, ABD'nin son uyguladığı yaptırımların İran ekonomisinin karşılaştığı en ağır yaptırım olduğu anlaşılmaktadır. Ağır yaptırımlar neticesinde İran'ın ithalatı 55 milyar dolar seviyelerinden 22 milyar dolar seviyelerine gerilemiştir.

4.3. İran'ın Yaptırımların Üzerinden Gelmek İçin Hayata Geçirdiği Stratejiler

Geçmişten bugüne farklı türde birçok yaptırımla karşılaşan İran'da yaptırımların üstesinden gelmek için farklı stratejiler hayata geçirilmiştir. İran bu stratejileri "Direniş

Ekonomisi” adıyla kurumsallaştırmış olup, dünyada süregiden liberalleşme trendinin aksine kendine yeterli bir ekonomik modeli hayata geçirmeye çalışmıştır. İran’ın yaptırımların üzerinden gelmek için hayata geçirdiği stratejiler aşağıdaki gibidir.

4.3.1. İhracatın Çeşitlendirilmesi

İran’ın son 10 yılda hayata geçirdiği en önemli stratejilerden birisi yaptırıma tutulması kolay enerji sektöründeki ihracatı, ülke içinde farklı sanayilerde kapasite geliştirerek çeşitlendirmek olmuştur. Maden ve mineraller, çimento, gübre, temel tarım ve sanayi ürünleri, petrokimya ürünleri gibi alanlar İran’ın kapasite geliştirdiği sanayiler olmuştur. İran’ın Mart 2020-2021 bütçesi, petrol gelirinin öngörülmediği bir bütçe olarak İran’ın tarihinde ilk olmuştur.

4.3.2. Ülke İçindeki Üretimin Artırılması

Ülkede uygulanan ithalatta döviz tahsisi uygulaması, ithalat yasakları, yerli firmalar lehine rekabeti bozucu yapı nedeniyle ülke içinde kalitesiz ve rekabet gücü düşük de olsa üretim artışının gerçekleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

4.3.3. Özelleştirme Uygulamaları

İran ekonomisinin son 10 yıldaki yeniden yapılandırılması sürecinde devlete ait birçok şirketin daha esnek yapılanmış olan dini vakıflara, Devrim Muhafızları Ordusu’na ait şirketlere veya holding yapılanmalarına aktarıldığı görülmektedir. 2013 yılından beri iktidarda olan Ruhani Hükümeti’nin DMO’yu ekonomik bir güç olmaktan çıkarmaya ilişkin tüm çalışmalarının da oldukça kısıtlı sonuç verdiği görülmektedir.

4.3.4. Sübvansiyonların Azaltılması ve Vergileme Çalışmaları

Ahmedinejad Döneminde (2005-2013) uygulanmaya başlanan “petrol gelirlerini herkesin sofrasına koyma” politikası ile her kişiye asgari ücretin 1/11’ine denk gelecek şekilde naki desteği verilmeye başlanmıştır. Ruhani hükümeti tarafından bu sübvansiyon kaldırılmasa da, enflasyon karşısında eritilmiş ve bugün asgari ücretin 1%40’ına gelmiştir. Bunun yanı sıra, özellikle enerji alanındaki sübvansiyonların kaldırılması ve ülkedeki vergi gelirlerinin artırılması konusunda ilerleme sağlanmıştır.

4.3.5. İthalat Yasaklama ve Kısıtlamaları

ABD yaptırımlarının açıklanmasının ardından İran’ın ithalat yasaklamaları uygulamaya başladığı, 2017 yılında yaklaşık 12 milyar dolarlık ithalata tekabül eden ve lüks ürünler olarak addedilen 8’li GTİP bazında 1727 ürünün ithalatı yasaklanmıştır. Ayrıca, kaçakçılığın azaltılması için çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, cep telefonlarının ülkemizdekine benzer şekilde belirli bir meblağ ödenerek kayıt altına alınması uygulamasına başlanmıştır.

5. Yaptırımların Ülkemiz Firmaları İçin Ortaya Çıkardığı Kısıtlar ve Fırsatlar

5.1. Kısıtlar

İran'ın karşı karşıya olduğu yaptırımların ülkemiz firmaları için getirdiği kısıtlamalar aşağıdaki gibidir.

5.1.1. İthalat Kısıtlamaları

İran, ithal edilebilecek ürünleri 4 grupta sınıflandırmış olup, 4. grupta ithalatı yasaklanan 8'li GTİP bazında 5.000'den fazla ürün bulunmaktadır. İran'ın ülkemiz ile Tercihli Ticaret Anlaşması (TTA) bulunmaktadır. TTA kapsamında 125 üründe ülkemize taviz tanınmış olup, ithalatı yasaklanan 1.339 ürünün 61 kalemi TTA ile ülkemize taviz tanınan ürünlerdir. Bu ürünlerin 2017 yılında ülkemizin İran'a ihracatındaki payı 350 milyon dolara tekabül etmektedir. İran tarafı ile yapılan görüşmelerde İran'ın özel bir dönemden geçmesi nedeniyle bu ürünlerin ithalatının yasak kalmaya devam edeceği belirtilmektedir. Bu durum, ülkemizin İran'a ihracat potansiyelinin yüzde 10'unun aşınması anlamına gelmektedir.

5.1.2. Döviz Tahsislerindeki Azalış

İran'ın 2017 yılındaki toplam ithalatı 48 milyar dolar iken, 2020 yılında bu rakam 22 milyar dolara gerilemiştir. İran'ın petrol ve petrokimya ihracatında karşılaştığı sorunlar ve buradan elde ettiği dövizini ithalata tahsis etmesi nedeniyle döviz tahsis imkanının giderek azaldığı değerlendirilmektedir.

5.1.3. Ödeme Sistemleri Sorunu

İran'ın finansal sistemden dışlanması İran'a para transferlerinde önemli sıkıntıları beraberinde getirmektedir. Halen İran'da doların dış ticaret işlemlerinde kullanılması yasaktır. Ayrıca, ABD tarafından İran'ın ABD Dolarına erişmesi yaptırım kapsamına alınmıştır. Bankacılık kanalıyla para transferlerinde bankalar çekimser davranmakta, ticaret yoğunlukla sarraflar kanalıyla yapılmaktadır. Bu durum, %5'e varan yüksek komisyonlara neden olmaktadır.

5.1.4. ABD Pazarıyla Çalışan Firmalar

ABD'nin İran'a yönelik yaptırımlarında özellikle vurguladığı husus, İran ile iş yapan firmaların ABD pazarına giremeyeceğidir. Bu durum, ABD ile iş yapan büyük ölçekli firmalarımızın İran pazarından çıkmasını beraberinde getirmekte olup, yakın dönemde bu durumun değişmesi beklenmemektedir.

5.1.5. ABD'nin Son Yaptırım Kararları

ABD'nin 2020 yılı Ocak ayı içinde açıkladığı ve İran'ın ülke içindeki üretimine yönelik ara malı ve hammadde gibi malların ihracatını da içeren yaptırımlar nedeniyle, İran'a yönelik ihracatta firmaların daha çekimser davrandığı görülmektedir.

5.2. Fırsatlar

5.2.1. Ruhsat Sorununun Çözümü

İran ile ticari ilişkilerimizde güçlü olduğumuz gıda, içecek, ilaç ve tıbbi cihaz sektörlerinde İran'ın kamu sağlığı gerekçesiyle uyguladığı kısıtlayıcı önlemler bulunmaktadır. Bu sektörlerde çalışan firmalarımızın İran'a ihracat yapabilmesi için İran'daki bayi ve acentelerinin İran Sağlık Bakanlığı'na başvurarak ruhsat alması gereklidir. 2016 yılının ikinci yarısından bu yana ilaç, kozmetik, gıda ve bir kısım tekstil ürünlerinde İran'daki ithalatçıların Türkiye'den yapacakları ithalata yönelik izinlerin süresi uzatılmamakta veya yeni belge verilmemektedir. Söz konusu keyfi uygulamaya ilişkin İran makamlarınca tatmin edici bir açıklama yapılmamaktadır.

Bu noktada, İran'ın bu sektörlerde önümüzdeki dönemde ihtiyaç duyacağı ürünlerin ülkemizden temini için kapsamlı bir kamu diplomasisinin yapılması ile ruhsat sorununun çözülebileceği ve adigeçen sektörlerdeki ürünlerin İran pazarına yeniden girebileceği değerlendirilmektedir. Ayrıca, İran'da gazetelere yansıyan haberlere göre, İran Sağlık Bakan Yardımcısı tarafından İran'ın Türkiye'ye sattığı doğalgaz gelirinun ilaç ve tıbbi cihaz ithalatında kullanılacağı belirtilmiştir. Bu durumun, ülkemizde bu alanda faaliyet gösteren şirketler için fırsatlar oluşturabileceği ve ruhsat sorunun bu süreçte bertaraf edilebileceği değerlendirilmektedir.

5.2.2. Kontrollü Sanayi Göçü Yoluyla KOBİ'lerin İran Pazarında Etkisinin Artması

Kapalı bir ekonomiye sahip olan İran'da yaptırımlar nedeniyle yüksek kâr marjları ortaya çıkabilmektedir. İran'ın ekonomik yapısı ölçek ekonomisi ile çalışmayı zorlaştırmaktadır. Bunun yanı sıra, büyük ölçekli şirketlerin pazarda eriştiği konum, yaptırımlar karşısında büyük firmaların çekilebileceği ve üretimde durmaların yaşanabileceği gibi endişelerle İran devletinin bu firmalara dönük el koyma, vergi cezası yazma gibi tehditlerini beraberinde getirmektedir. İran ekonomisi genel olarak KOBİ mahiyetindeki işletmelerden oluşmaktadır. Bu noktada ülkemizin İran pazarında etkili bir şekilde konumlanabilmesi için ülkemizde rekabet gücünü kaybetmiş sektör ve firmaların İran pazarına yönlendirilmesinin uygun olacağı değerlendirilmektedir. Bu sayede, yatırımcı KOBİ'lerimizin ülkemize yaratacağı ithalat talebiyle ülkemiz ihracatının da artırılması sağlanabilecektir.

5.2.3. Makine ve Ekipman İhracatı

Uzun yıllardır ambargo altında yaşayan İran, son on yılda ülke içi üretimi artırmak amacıyla "Direniş Ekonomisi" adı verilen bir doktrin uygulamaktadır. Ülke içindeki üretimin artırılması hedefi nedeniyle makine sektörünün hemen her alanında yoğun bir talep söz konusudur. Ülkede makine deyince akla ilk olarak Alman makine sanayisi gelmektedir. Örneğin, reklamlarda 'Alman üretimi makinelerle doldurulmuş sütlerimiz' ifadesi kullanılmaktadır. ÇHC'nin de düşük kaliteli ve fiyatlı makinelerle pazarda yoğun bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Ülkemiz makine sektörüne ilgi olmasına rağmen pazarda konumlandırılması bağlamında önemli eksiklikler olduğu görülmektedir. Makine sektörünün iyi bir şekilde konumlandırılmasıyla ihracat olanaklarının artırılabilceği değerlendirilmektedir.

6. Genel Değerlendirme

İran ekonomisi İslami Devrim'den sonraki en zor dönemini yaşamaktadır. Ülkede enflasyon %40'lar seviyesine yükselmiş, alım gücü önemli oranda azalmış, İran Riyali %70 oranında değer kaybetmiş, büyüme oranları negatif seyretmeye başlamıştır. Dış ticaret hacminin büyük ölçekli daralmasına koronavirüs krizinin etkileri de eklenmiştir. Petrol gelirleri olmadan İran'ın ülke içindeki üretimini sürdüremez bir noktaya doğru ilerlediği görülmektedir. Yaşanan büyük ölçekli devalüasyona rağmen İran mallarının uluslararası alanda rekabet edememesi ve diğer birçok yapısal sorunlar nedeniyle İran ekonomisinin önümüzdeki dönemde kapalı bir yapıda sürdürülemeyeceği anlaşılmaktadır.

ABD Başkanlık seçimlerini Demokratların kazanması neticesinde ABD'nin İran ve bölge politikasında önemli değişimler gerçekleşmektedir. Bununla birlikte Biden Hükümetinin İran politikasında tamamen revizyonist bir tutum göstermediği, kimi durumlarda oldukça sert tutumlar sergileyebildiği görülmektedir. Trump dönemindeki yoğun baskının yeni yönetimle bir nebze olsun hafıflediği görülmektedir. Halihazırda KOEP'e ilişkin müzakereler sürse de, İran'da göreve başlayacak Reisi Hükümetinin müzakerelere ilişkin benimseyeceği tutum İran ekonomi ve siyasetinde önemli bir yol gösterici olacaktır. Halihazırda hükümet kurma çalışmalarını sürdüren Reisi'nin muhafazakarlar ve pragmatistlerden oluşturulmuş bir kabine kurması beklense de, İran'daki müesses nizamın baskısıyla tamamen muhafazakarlardan oluşan bir kabinenin oluşması ve müzakerelere ilişkin olumsuz bir tutumun sergilenmesi olasıdır. Bu durumda İran siyaset, ekonomi ve ticaretinde ÇHC ve Rusya'nın etkisinin artması beklenebilir. Bununla birlikte, her iki ülkenin İran'da kültürel etkisinin zayıf olması ülke içindeki gerilimleri artırabilir.

Böyle bir ortamda firmalarımızın İran'ın hızlı bir dönüşüme uğrayabileceğini de gözönünde bulundurarak şimdiden yaptırımların azaldığı bir döneme hazırlık yapmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, İran'ın mevcut rejim altında hiçbir zaman tam liberal politikaları benimsemeyeceği gözönünde bulundurularak, ülkemizdeki başta verimsiz ve rekabet edemeyenler olmak üzere KOBİ'lerin İran'da kontrollü şekilde yatırım yapmasına yönelik çalışmaların, yaptırımların gevşemesi ve/veya kalkması sonrası dönem için ülkemize zaman kazandırıcı rol oynayacağı değerlendirilmektedir.